

על סמלי הפסח: פסח, מצה ומרור

שבת חול המועד פסח מעניקה לנו הזדמנות ל"רטרוספקטיבה" על מהותו של חג הפסח. לשם כך אעזר בקטע המהווה ללא ספק נקודת המוקד של ההגדה כולה: "רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח מצה ומרור". דברי רבן גמליאל מתייחסים לשלושת הסמלים המרכזיים של סדר הפסח המבטאים את תוכנו של החג.

במשך הדורות התייחסה המסורת היהודית לשלושת סמלים אלה, וניסתה להבין ולהסביר אותם. מבין הדברים הרבים שנאמרו בחרתי לעצמי כאן רעיון של מי שהיה רב בעכו, הרב ברוך ישר ז"ל. שלושת הסמלים הם ייצוגים של שלושת התכנים המרכזיים שבחג. יציאת מצרים היוותה מהפכה דתית, לאומית וחברתית גם יחד. המהפכה הדתית מתבטאת במאבק עם פרעה הכופר בהשגחת ה', החושב את עצמו לאישיות אלהית. יציאת מצרים מהווה אכן, מאורע יסוד באמונה הישראלית, והיא מסומלת על ידי קרבן הפסח. המימד השני, המהפכה הלאומית, מיוצגת על ידי המצה, המסמלת את יציאתו של גוי מקרב גוי, את שחרורו של עם היושב בנכר: "השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל". זהו המאבק לשחרור לאומי. הקריאה 'שלח את עמי' מבטאת את המאבק לחופש של עם הרוצה לזרוק מעליו את עולה של עריצות זרה. המרור הנטבל בחרוסת מסמל את השעבוד החברתי. כשאנו לוקחים אותו בידינו הופכים אנו את הפסח לחגם של עבדים משתחררים: "השתא עבדי, לשנה הבאה בני חורין". 'שלח את עמי' הופך לקריאתם של עבדים השואפים להשתחרר. שלא כמרד העבדים ברומא בהנהגתו של ספרטקוס, לפנינו מרד שהצליח ושהפך למוקד הזדהות למשועבדי העולם כולו.

חופש, דרור וחרות

שלושת המימדים של חג הפסח: הדתי, הלאומי והחברתי באים לידי ביטוי במוקד החג, מושג החרות. השפה העברית מכירה שלושה שמות נרדפים המבטאים מושג זה: חרות, דרור וחופש. מבלי להיכנס לניתוח יסודי של המקורות, נוכל להתרשם ממשמעותם אם נשים לב ששני המונחים הראשונים הפכו שמות של תנועות: 'חרות' של מפלגת ימין, ו'דרור' של תנועת נוער ציונית-סוציאליסטית. אין ספק שבאופן אינטוויטיבי באו כאן לידי ביטוי ההבדלים הדקים שבין המשמעויות השונות של מושג החרות. 'דרור' הוא אכן שחרור העבדים וחלוקת האדמות מחדש בשנת היובל (ויקרא כח, י). 'חרות' היא קודם כל חרות לאומית, שחרור מעול זרים. במידה מסוימת ניתן לומר שעם המונח 'חופש' נחשף האידיאל של החרות האישית. האדם

אינו כלי משחק פסיבי בידי כוחות הטבע, או בידי מבנהו הגופני והפסיכולוגי. שלא ככל יצור אחר בעולם, חיה, מלאך או רובוט, לאדם יש בחירה חופשית. יתירה מכך, בתשובה לשאלה של הרב יעקב משה חרל"פ, אמר פעם הראי"ה קוק, שנים לא מועטות לפני אלברט קאמי, שגדולתו של האדם באה לידי ביטוי בכך, שהוא יכול למרוד אף נגד הקב"ה. נמרוד שהיה "גיבור ציד לפני ה'", הוא כדברי רש"י סמל למי ש"צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום", כנגד הקב"ה. השם 'נמרוד' לא היה, כמובן, פופולרי במשך הדורות. הוא חדר לתרבותנו עם המהפכה הציונית. כאן מתקיים שוב פרדוכס מופלא. החטא והפשע אינו מוכיח כלום. הם משועבדים לכוח הגרביטציה של התאוה והשנאה, הקנאה והכבוד. האדם המורד לעומת זאת מוכיח באופן פרדוכסלי שיש לאדם צלם א-להים, וכי החופש הוא המרכיב החשוב ביותר בצלם זה.

אכן, על ידי סמלי החג מנסים אנו להעביר לדורות הבאים את אידיאל החרות על מימדיה השונים. כל אדם מבין באופן מיידי את משמעותם הפשוטה של מושגים אלה, אולם, עלינו לנסות ולהעמיק בהם, היות ולפעמים החרות היא אשלייתית, כפי שלימד אותנו הראי"ה קוק. אסור לנו להחמיץ את המצה: אנו יכולים להיות לכאורה חופשיים, אולם אנו משועבדים לאחרים בעולמנו התרבותי. עמים שהשתחררו ממשיכים לדבר את שפת המעצמה הקולוניאלית ששעבדה אותם, כטרגדיה של אותה אשה נאנסת הנושאת ברחמה את רשמי האונס. לפעמים השעבוד, קיומי, עמוק יותר. האדם המודרני חושב את עצמו לבן חורין, אולם הוא משועבד לפרסומת ולתעמולה. אנו עלולים להביט על עצמנו דרך עיני הזולת, ולשפוט את עצמנו על פי הדמות שהוא יוצר מאיתנו. כדברי אחד העם זאת היא עבדות בתוך חרות, תופעה המנוגדת באופן קוטבי להרגשה היהודית בגולה, המאפיינת עבדים שהיו חופשיים יותר מאדוניהם, שהיו עבדים ליצריהם. חופשיים היו כמה מגדולי העבדים בעולם העתיק, כאסופוס בעל המשלים, ואפיקטטוס, הפילוסוף הסטויקיני במאה הראשונה לספירה, שתורתו מזכירה לנו את דברי קוהלת. אלו הן דוגמאות מופלאות של חרות בתוך עבדות.

גם המרור חייב לקבל משמעות נוספת עמוקה יותר. על פי גישתו של הראי"ה, העבדות יכולה להיות קשה, מפרכת, משפילה. אולם, לפעמים היא איננה מרה כי האדם מסכים לשעבוד, ולפעמים מתגעגע אליו. העבד מסרב להתשחרר (שמות כא, ח) וישראלים רבים מתגעגעים למנדט הבריטי. אינני מסוגל לשכוח את הסרטים על המשרתים האנגליים של אנשי האצולה, שחיהם קודש לשירות האדון. כשמתלוננים אנשים ורוגזים שבארץ לא יודעים לשרת, מתנחם אני בדברי הראי"ה שההתנגדות לשעבוד המבוטאת במרור היא אחת מתכונות היסוד של התרבות היהודית והישראלית. כפי שלימדו אותנו חז"ל, כולנו, כולל השכירים שבתחתית הסולם החברתי, כולנו בני מלכים.

חרות מ- וחרות ל-

אם תרצו, פסח מצה ומרור מהווים את שלושת עמודי היסוד בחיינו הפוליטיים בכלל. במציאות הכיוונים מתפלגים. אדם, אדם וסמלו בידו. רבן גמליאל הנשיא, רואה את העם בא אליו טורים טורים, ובידי כל אחד מהם מצווה אחת שהופכת לדגל. בדבריו דורש רבן גמליאל מאתנו את האינטגרציה הכוללת של שלושת תכני החג, וכנגדם הוא מכריז: "כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו". בעולם המודרני נלחמו הסמלים אלו באלו. העולם הפוסט-מודרני "נבון" יותר, והטורים מדלדלים. כל הסמלים כוסו בושה. המהפכה הדתית נאבקה מול האלילות המודרנית, הספקנות והאדישות. המהפכה הלאומית נשחקה מול האינדיבידואליזם והדיקדנטיות. המהפכה החברתית נהרסה על ידי המהפכנים עצמם. האימפריה הקומוניסטית הצבועה והחנפּה, הענק הגדול בעל רגלי החרס, דרסה בקריסתה כל אמונה בתיקון העולם ובתיקון האנושות. לבושתנו, הדאגה החברתית נתפסת כיום כמתנגדת לקידמה. המרור הופך למציאות בגבולותנו.

למדתי בהגדת פסח שבכל דור ודור חייב האדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. יציאת מצרים אינו מאורע של העבר. היא מלמדת אותנו שעלינו להיאבק מאבק מתמיד לשמירת החרות ולהעמקתה. ועוד למדתי מישעיהו בן אמוץ הנביא ש"חרות מ-" אינה מספיקה, זקוקים אנו גם ל"חרות ל-". החלל הריק של הלא, ה"חרות מ-", מפרעה חייבת להיות מבוא ל"חרות ל-", חרות להגשים את שלושת האידיאלים של החג: פסח, מצה ומרור.